

ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย

ตอนที่ 2

อ.แสงสิทธิ์ กฤษฏี

ยุคกรุงรัตนโกสินทร์
(พ.ศ.....)

การแพทย์แผนไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แบบแผนการรักษาได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากยุครุงศรีอยุธยา โดยผ่านทางตำรายาและคัมภีร์แพทย์ต่างๆ ซึ่งส่วนหนึ่งได้รับการสืบทอดมาจากแพทย์รุ่นก่อน และอีกส่วนหนึ่งได้มีการรวบรวมคัดลอกขึ้นมาใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยการเรียกประชุมแพทย์และผู้มีความรู้ตำรายาและคัมภีร์แพทย์ที่มีอยู่ตามวัด บ้านเรือนราษฎร และที่เป็นสมบัติของแพทย์ นำมาตรวจทาน แก้ไขเรียบเรียงขึ้นใหม่โดยเลือกเอาแต่ตำรายาที่เห็นว่าดี และเชื่อถือได้มาคัดลอกเก็บไว้ใช้เป็นตำราในกรมหมอหลวง ซึ่งต่อมาตำราเหล่านี้ได้เป็นที่แพร่หลายโดยทั่วไป

ตำรายาและวิชาการแพทย์ที่ได้มีการบันทึกเป็นวิธีหนึ่งซึ่งแพทย์ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่บุตรหลานของตน และคนทั่วไป ในการบันทึกความรู้นี้มีทั้งที่แพทย์เป็นผู้บันทึกรวบรวมความรู้ต่างๆ ขึ้นไว้ใช้สำหรับเป็นบันทึกช่วยจำสำหรับตนเองเพราะการศึกษาวิชาแพทย์นั้นต้องเรียนรู้ทั้งในเรื่องสมุฏฐานการเกิดโรค รวมทั้งคุณสมบัติของสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรค แล้วยังต้องเรียนรู้การปรุงยา และการรักษาคนไข้ซึ่งมีรายละเอียดมากเกินกว่าที่จะจดจำได้ทั้งหมด จึงต้องมีการบันทึกความรู้ต่างๆ ไว้ใช้สำหรับเป็นคู่มือของแพทย์เอง เมื่อใช้นานไปก็กลายเป็นตำรา ซึ่งแพทย์รุ่นหลังและคนทั่วไปนำมาคัดลอกเก็บไว้ใช้สืบทอดกันมาเรื่อยๆ ทำให้ความรู้ทางการแพทย์ไทยสามารถถ่ายทอดความรู้ไปยังคนรุ่นต่อๆ ไปได้

ผู้ที่มีส่วนสำคัญในการนั้นนอกจากเป็นผู้มีความรู้และแพทย์ทั้งหลายแล้ว พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญด้วยเช่นกัน ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดในแต่ละรัชกาลตามลำดับ ดังนี้

สมัยรัชกาลที่ 1

(พ.ศ.....)

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

พ.ศ. ....

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้รวบรวม
จารึกตำรายาและฤกษ์ดีดัดตนไว้ตามศาลาราย สำหรับการจดหมายเหตุ
ของราชการมีการจัดตั้ง.....คล้ายกับในสมัยอยุธยา
ผู้ที่รับราชการเรียกว่า.....ส่วนหมอที่รักษาราษฎร
ทั่วไปเรียกว่า.....หรือ.....

มีรูปหมอนวด ตำราแผนหมอนวดบอกทางที่อยู่ของเส้นและ
ภาพประกอบมากมาย หมอนวดบริหารกายมีจารึกคำโคลงฤๅษีตัดตนมี
รูปปั้นประกอบ หรือหมอยา มี.....วิธี

รักษาโรคยาเด็กและยาผู้ใหญ่อย่างพร้อมมูล ตลอดจนต้นไม้ยา
สมุนไพรใช้ปรุงยาที่หายากไม่ค่อยมีผู้รู้จักก็นำมาปลูกไว้เป็นอันมาก
ตำรายามีคำอธิบายบอกวิธีรักษาไว้ครบถ้วน

สมัยรัชกาลที่ 2

(พ.ศ.....)

เป็นรัชสมัยแห่งการฟื้นฟูเรืองการแพทย์ พ.ศ. ๒๓๕๖ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้
ผู้เชี่ยวชาญลักษณะโรค และสรรพคุณยารวมทั้งผู้ที่มีตำรายาดี ๆ มาถวายให้พระ
วงศ์นรินทรราชินิกุล จดเป็นตำราหลวงสำหรับโรงพระโอสถ ตำรายานี้มีชื่อว่า

..... พิมพ์ครั้งแรกพ.ศ. ๒๔๕๙ โดยสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

นอกจากนี้ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓ ขณะทรงพระอิสริยยศ
เป็นพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดจอมทอง เป็นพระ
อารามหลวง ได้รับพระราชทานนามว่า วัดราชโอรสาราม จารึกตำรายา ตำราหมอ
นวด รูปปั้นฤๅษีตัดตนไว้ในกำแพงแก้วของพระวิหารและพระอุโบสถด้วย

พ.ศ. ๒๓๕๙ มีตรากฎหมายชื่อว่า ..... จาก

กฎหมายฉบับนี้จะเห็นว่ารัชกาลที่ ๒ ทรงให้ความสำคัญกับการปรงยามากโดย
จัดเป็นศิลปะและศาสตร์ชั้นสูง ผู้ที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยในตำแหน่งเจ้า
พนักงานพระโสมภ ซึ่งทำหน้าที่ปรงยา ต้องมีทั้งความซื่อสัตย์ ความละเอียดถี่ถ้วน
และต้องปรงยาสม่ำเสมอ เป็นหน้าที่ที่ต้องมีความรับผิดชอบสูง ดังนั้นการศึกษาเพื่อ
เข้ารับราชการเป็นพนักงานพระโสมภจึงน่าที่จะจำกัดอยู่ในวงศ์ตระกูลที่สืบเป็น
มรดกตกทอดกันมาเท่านั้น ในด้านการดูแลรักษาสุขภาพ

สมัยรัชกาลที่ ๒ ได้มีการแยกแพทย์ไทยเป็น ๒ ประเภท คือ

.....

วิธีการถ่ายทอดวิชาแพทย์เริ่มจากให้รู้จักต้นไม้ใบยาและสรรพคุณสมุนไพรก่อนแล้วจึงศึกษาพระคัมภีร์แพทย์ หลังจากนั้นจึงฝึกหัดดูอาการไข้กับครูเพื่อแนะนำเทียบอาการจนคุ้นเคยจึงออกรักษาตามลำพัง ในการเรียนไม่มีกำหนดเวลาที่แน่นอน ไม่มีการวัดผลที่เป็นมาตรฐาน และไม่มีประกาศนียบัตรหรือเครื่องหมายใดๆ ที่แสดงให้เห็นว่าสำเร็จการศึกษาหรือรับรองความสามารถ แต่ในกลุ่มหมอหลวง สิ่งที่พอจะใช้วัดความสามารถของหมอคือบรรดาศักดิ์ที่ได้รับพระราชทานเช่น พระยา พระ หลวง ขุน เป็นต้น

.....และ.....มีความแตกต่างกัน ดังนี้

.....คือ หมอที่เชี่ยวชาญเป็นพิเศษ รับราชการสังกัดอยู่ในกรมราชแพทย จึงเป็นข้าราชการที่มีศักดิ์นา ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเงินปีทำหน้าที่รักษาพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ บุคคลต่างๆ ในราชสำนักและรักษาตามพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ การศึกษาของหมอหลวงจะเป็นระบบและน่าเชื่อถือ เพราะผู้ที่เข้ารับราชการเป็นหมอหลวงนั้นต้องได้รับการฝึกฝนตั้งแต่เด็กๆ ให้คุ้นเคยกับการรักษาพยาบาลแล้วจะได้เลื่อนขั้นเป็นผู้ช่วยแพทย์ติดตามหมอหลวงไปทำการรักษาจนมีความชำนาญในการตรวจ ผสมยา เมื่อโตขึ้นก็มีความรู้ พร้อมที่จะเข้ารับราชการได้ เมื่อมีตำแหน่งว่างในกรมหมอหลวงก็จะได้รับการบรรจุเข้าทำงานทันทีที่หมอหลวงจะได้รับสิทธิพิเศษเหนือกว่าหมอเซลยศักดิ์หลายอย่าง เช่น สามารถเก็บสมุนไพรมตามบ้านราษฎรหรือในที่ใดๆ ก็ได้โดยมี กระทบแดง เป็นสัญลักษณ์แสดง ถ้าสมุนไพรมชนิดใดขาดแคลนและหมอหลวงไม่สามารถหาได้ในบริเวณเมืองหลวงก็จะมีสารตราในนามเจ้าพระยาจักรีออกไปยังหัวเมืองให้เก็บสมุนไพรมต่างๆ มายังโรงพระโอสถในด้านรายได้ของหมอหลวงมักจะได้รับเงินเป็นจำนวนมากจากการไปรักษาเจ้านายหรือข้าราชการตามพระบรมราชโองการ ถึงแม้ว่าโดยธรรมเนียมประเพณีแล้ว หมอหลวงที่พระมหากษัตริย์พระราชทานไปรักษานั้นจะไม่คิดค่ารักษาพยาบาล แต่คนไข้ก็มักจะจ่ายให้หมอเป็นการแสดงความขอบคุณเสมอ

.....คือหมอที่ไม่ได้รับราชการ ประกอบอาชีพอิสระฝึกฝนเล่าเรียนจากบรรพบุรุษที่เป็นหมออยู่ก่อน หรือศึกษาจากตำราแล้วทดลองฝึกหัดจนมีความชำนาญ โดยส่วนใหญ่แล้วจะใช้ทฤษฎีแพทย์แผนไทย เช่นเดียวกับหมอหลวง หมอเคลยศักดิ์ส่วนใหญ่จะเป็นหมอที่มีชื่อเสียงและมีลูกศิษย์มากทั้งฆราวาสและพระสงฆ์ โดยทั่วไป หมอเคลยศักดิ์มักจะเป็นผู้ชาย (ยกเว้นหมอดำแยที่มักจะเป็นหญิงสูงอายุ) ทำหน้าที่ทั้งหมอและหมอยา กล่าวคือ เมื่อตรวจใช้และวินิจฉัยโรคแล้วหมอคนเดียวกันนี้จะทำการปรุงยารักษาด้วย โดยหมอจะมีล่วมยา ๑ ใบ ภายในบรรจุของยาสมุนไพรชนิดต่างๆเมื่อตกลงจะรักษาคนไข้รายใดก็ให้เจ้าของไข้ตั้งขวัญข้าวซึ่งประกอบไปด้วยข้าวสาร กล้วย หมากพลูและเงินติดเทียนหกสิ่ง สิ่งเหล่านี้เรียกว่า ค่าขวัญข้าว ใช้สำหรับเป็นค่าบูชาครูแพทย์ (ชีวกโกมารภัจจ์) หมออาจจะให้เจ้าของไข้เก็บเครื่องยาสมุนไพร ส่วนเครื่องเทศ หมอเรียกเงินซื้อบ้าง ถ้าไข้ไม่สำคัญ คนไข้หายเร็ว เจ้าของไข้ก็ส่งขวัญข้าวทั้งหมดให้หมอและให้ค่ายาอีก ๓ บาท แต่ถ้าหมอรักษาไม่หาย หมอจะไม่ได้อะไรเลยไม่ว่าจะลงทุนไปแล้วเท่าไรก็ตาม ในรายที่คนไข้มีฐานะดี ผู้เป็นเจ้าของไข้เกรงว่าหมอจะทำการตรวจรักษาไม่เต็มที่ ก็จะตั้งรางวัลไว้สูง หากหมอคนใดรักษาหายได้ก็จะได้รับรางวัลที่ตั้งไว้ นอกจากนี้ในกรณีที่หมอมีชื่อเสียง บางครั้งอาจมีการเรียกเก็บเงินก่อนทำการรักษาพยาบาล เรียกว่า ค่าเปิดล่วมยา หมอเคลยศักดิ์มีรายได้จากค่าตอบแทนในการรักษาพยาบาลเท่านั้น ซึ่งแตกต่างกันไปแล้วแต่แต่ละท้องถิ่นและไม่แน่นอนเสมอไปว่าจะได้เงิน ในกฎหมายสมัยก่อน บัญญัติให้หมอสามารถเรียกสิ่งอื่นเป็นค่ารักษาได้นอกจากเงินในกรณีที่คนไข้ไม่มีเงิน ดังนั้น รายได้ของหมอเคลยศักดิ์จึงไม่แน่นอน มักจะประกอบอาชีพอื่นไปด้วย

หมอเซลดยศักดิ์นี้มีโอกาสเลื่อนเป็นหมอหลวงได้ในกรณีที่แสดงความสามารถเป็นที่พอพระราชหฤทัย พระมหากษัตริย์ก็จะโปรดฯ ให้เข้ารับราชการในกรมหมอหลวงหรือมีโอกาสเข้ารับราชการเป็นหมอประจำเมือง ในกรมหมอหลวงของเมืองใหญ่ๆ เช่น เมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น หมอเซลดยศักดิ์มีทั้งที่เป็นฆราวาสและพระสงฆ์

สมัยรัชกาลที่ 3

(พ.ศ.....)

การแพทย์แผนตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีสุขภาพของราษฎรสยามทั่วไปก็เมื่อเข้าสู่ต้นรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว

บุคคลผู้ได้ชื่อว่ามีบทบาทสำคัญที่สุดในการบุกเบิกการแพทย์และการสาธารณสุขแผนตะวันตกขึ้นในสยาม คือ .....(Dan Beach Bradley)หรือชาวบ้านเรียกว่า “หมอปลัดเด” มิชชันนารีชาวอเมริกันคณะเพรสไบทีเรียน(Presbyterian Church) ซึ่งเป็นสำนักหนึ่งของนิกายโปรเตสแตนต์

งานทางด้านการศึกษาที่หมอปลัดเดย์ได้ริเริ่มขึ้นในปีแรกที่เข้ามาถึงกรุงเทพฯเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ คือ เปิด.....ขึ้น แถวตลาดสำเพ็งใกล้วัดเกาะ ซึ่งเป็นแหล่งชุมชนแออัด ชุกชุมด้วยโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ข้อความตอนหนึ่งในจดหมายเหตุของหมอปลัดเดย์ได้บันทึกไว้ว่า “มีคนป่วยมาหาพวกมิชชันนารีเป็นอันมากถึงกับที่อยู่แน่นไปหมด ตั้งแต่เช้าจนเย็น พวกคนป่วยที่มาเหล่านี้ล้วนแต่เป็นคนที่มีโรคอย่างอาการมากทั้งนั้น จึงมาขอรับการรักษา”

รัชกาลที่ ๓ ทรงให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามอีกครั้งเมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ เพื่อเป็นการสนองพระเดชพระคุณเชิดชูพระเกียรติสมเด็จพระโอยกาธิราช (รัชกาลที่ ๑) ให้ยืนยงคงอยู่ชั่วกาลนานนอกจากนี้ยังมีพระราชประสงค์ที่จะรวบรวมบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในด้านต่างๆมารวมกันเพื่อถ่ายทอดวิชาความรู้ไว้ให้อนุชนรุ่นหลัง และที่สำคัญ คือ มีพระราชประสงค์จะฟื้นฟูทางด้านจริยธรรมของประชาชนและเป็นแหล่งรวบรวมความรู้ต่างๆ ของไทย การบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ห่างจากครั้งแรกประมาณ ๔๐ ปี ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้รวบรวมเลือกสรรตำรับตำราต่างๆ ซึ่งสมควรจะเล่าเรียนเป็นชั้นวิสามัญศึกษามาตรวจตราแก้ไขใช้ของเดิมบ้างหรือประชุมผู้รู้หลักในวิชานั้นๆ ให้แต่งขึ้นใหม่บ้าง แล้วโปรดฯ ให้จารึกแผ่นศิลาประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีรูปเขียนและรูปปั้นประกอบตำรานั้นๆ เพื่อคนทั้งหลายไม่เลือกว่าตระกูลชั้นใดๆ มีใจรักวิชาอย่างใดก็สามารถเล่าเรียนได้จากศิลาจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ

การศึกษาวิชาแพทย์แผนไทยนั้น ถ้าไม่ใช่ผู้ที่อยู่ในตระกูลของแพทย์ หากต้องการศึกษาหาความรู้ทางด้านนี้ก็ต้องเป็นผู้ที่มีความมานะอดทนเป็นอย่างมาก เนื่องจากคนไทยไม่นิยมถ่ายทอดความรู้ให้ผู้อื่นที่ไม่ใช่ลูกหลานในตระกูลของตน ดังนั้นการฝากตัวเป็นศิษย์จึงมิใช่เรื่องง่าย ต้องผ่านขั้นตอนต่างๆ มากมายกว่าที่ครูแพทย์จะยอมรับเป็นศิษย์และถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ การศึกษาวิชาแพทย์มิใช่ของง่าย ต้องอาศัยความมานะบากบั่น อดทน และพากเพียร เป็นเวลาแรมปี เพื่อจะได้จดจำคำสั่งสอนของอาจารย์ชนิดต่อปากต่อคำมาท่องจำให้ขึ้นใจ ผู้ที่ทำตัวใกล้ชิดกับบิดา ผู้เป็นอาจารย์หรือลูกศิษย์ที่มาสมัครเรียนจะต้องคอยสนใจปรนนิบัติและคอยติดตามถามไถ่เวลาที่ท่านออกไปรักษาคนไข้นอกสถานที่ต้องคอยติดตามหลังอยู่เสมอมิได้ขาด เพื่อที่จะได้เรียนรู้ตั้งแต่แรกเกิดโรค รู้จักชื่อโรคที่เกิดขึ้น รู้จักยาสำหรับบำบัดโรค รู้ว่ายาใดควรจะแก้โรคอย่างไร อันนี้เป็นกิจที่จะต้องเรียนรู้ให้แม่นยำ

ดังนั้นจะเห็นได้ว่านโยบาย การตั้งตำรับยาและฤๅษีคัดสรรขึ้นไว้เป็นทานของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นคุณูปการอย่างใหญ่หลวงที่ทำให้การถ่ายทอดความรู้ทางด้านการแพทย์แผนไทยมิได้หยุดยั้งเพียงในรัชสมัยของทั้งสองพระองค์เท่านั้น หากยังสืบสานมาจนกระทั่งทุกวันนี้ก็ด้วยวิธีการที่พระองค์ท่านทรงโปรดฯ ให้บันทึกความรู้ต่างๆ เหล่านี้ไว้บนแผ่นศิลา เพราะไม่เพียงแต่จะทำให้องค์ความรู้ต่างๆ ที่ถูกบันทึกลงไปได้เผยแพร่แก่ประชาชนโดยทั่วถึงแล้วแผ่นศิลาจารึกเหล่านี้ยังเปรียบเสมือนเป็นบันทึกทางการแพทย์ ซึ่งเท่ากับเป็นการอนุรักษ์วิชาความรู้ทางด้านการแพทย์แผนไทยไว้ และในขณะเดียวกันก็เป็นการเผยแพร่ความรู้เหล่านี้ออกไปด้วยเนื่องจากศิลาจารึกเหล่านี้เป็นวัสดุที่เสื่อมสลายได้ยาก ดังนั้นองค์ความรู้ส่วนใหญ่ที่ได้ถูกบันทึกไว้เป็นเวลากว่าสองร้อยปีมานี้ จึงยังสามารถตกทอดมาถึงในสมัยปัจจุบัน แม้ว่าในช่วงที่ผ่านมาความสนใจที่จะศึกษาวิชาการด้านการแพทย์แผนไทยจะได้ชะงักงันไปช่วงหนึ่งก็ตาม

.....ได้ขอให้โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ จัดพิมพ์ไว้เพื่อรักษา
.....ต้นฉบับเดิมมิให้สูญหาย] เนื้อหาของตำรายาจะกล่าวถึงอาการของโรคก่อน มีการแก้ด้วยวิธีไสยศาสตร์และ
มียาแก้ซึ่งมักมีหลายขนานสำหรับใช้เป็นลำดับรองลงมาเมื่อยาขนานแรกๆ ไม่ได้ผล ยาแต่ละขนาน
ประกอบด้วยยาสมุนไพรมีทั้งพืชวัตถุ สัตว์วัตถุหลายชนิดตั้งแต่ ๑๐ กว่าชนิดขึ้นไปจนถึง ๕๐ ชนิด แต่ไม่
กล่าวถึงสรรพคุณของยาสมุนไพรแต่ละชนิดเดี่ยวๆ

รัชกาลที่ ๓ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สืบเสาะหาตำรายาที่ศักดิ์สิทธิ์ ตำราลักษณะโรคทั้ง ปวงตาม พระราชาคณะ ข้า ราชการ ตลอดจนราษฎรมาจากรู้ ในแผ่นดิน ศลิ ๑ โดยผู้ถวายตำรายาต้องสาบานว่า ยา ขนานนั้นตนได้มามีสรรพคุณดี แล้วให้พระยาบำเรอราชแพทยตรวจอีกทีก่อนนำไปจารึก

กล่าวได้ว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นเสมือนมหาวิทยาลัยเปิดทางด้านการศึกษาแพทย์แผน ไทยแห่งแรกของประเทศไทย โดยประสงค์ให้ความรู้วิชาแพทย์แผนไทยเผยแพร่สู่สาธารณชนในวงกว้าง

จารึกวัดโพธิ์แบ่งเป็น ๔ หมวดใหญ่ๆ ดังนี้ คือ

วิชาฤกษ์ศาสตร์ เวชศาสตร์ เกษศาสตร์ และแผนนวด เฉพาะวิชาฤกษ์ศาสตร์โปรดเกล้าฯ ให้ช่างหล่อรูปปั้นขึ้นด้วยสังกะสีผสมดีบุก นอกจากนี้พระองค์ยังโปรดฯพระราชทานพระราชานิพนธ์คำโคลงฤกษ์ศาสตร์ ๔ บท และยังให้ข้าราชการและพระเถระแต่งโคลงฤกษ์ศาสตร์กำกับทุกรูปรวมทั้งสิ้น ๘๐ ท่อน เสร็จสิ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๙ และต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้คัดลอกทำฤกษ์ศาสตร์ลงสมุดไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑

แม่กองในการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ คือพระยาศรีพิพัฒน์กับพระยาเพชรพิไชยโดยมีกรมหมื่นนุชิตชิโนรสเป็นผู้ควบคุมในด้านงานจารึก รายละเอียดเกี่ยวกับผู้แต่งจารึกวัดพระเชตุพนฯ ด้านการแพทย์เฉพาะที่ระบุไว้ในจารึกจดหมายเหตุเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ มีผู้แต่งทั้งหมด ๓๗ ท่าน ซึ่งขอกล่าวเพียง ๓ ท่านคือ

๑. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: โคลงฤกษ์ตัดตน (๑) ตัดตนแก้ไข้เกียจ (๒) ตัดตนแก้เอว
ขาดขา (๓) ตัดตนแก้ลมในอกในเอว (๔) ตัดตนแก้ขัดเอว (๕) ตัดตนแก้ลมปวดศีรษะ

๒. กรมหมื่นนุชิตชิโนรส: โคลงฤกษ์ตัดตน (๑) ตัดตนแก้ช่นเท้า (๒) ตัดตนแก้ปวดท้อง แก้ข้อเท้า
(๓) ตัดตนแก้เสมหะในลำคอ ตัดตนแก้ลมในแขน(๔) ตัดตนแก้ลมในอก (๕) ตัดตนแก้ไข้ใหญ่แก้ท้อง แก้อก (๖)
ตัดตนแก้ลมเวียนศีรษะ

๓. กรมหมื่นไกรสรวิชิต: โคลงภาพฤกษ์ตัดตน (๑) ตัดตนดำรงกายอายุยืน (๒) ตัดตนแก้ไข้

การจารึกตำรายาบนแผ่นศิลานี้ มิใช่มีแต่ที่วัดพระเชตุพนฯ เท่านั้น แต่ยังมีการจารึกตำรายาไว้ในลักษณะเดียวกันนี้ที่วัดราชโอรสด้วย แต่มีจำนวนน้อยกว่า เพราะจารึกตำรายาของวัดราชโอรสนั้นทำขึ้นตั้งแต่สมัยที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พ.ศ. ๒๓๖๔) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสนพระทัยในด้านการแพทย์ของพระองค์ที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จารึกตำรายาไทยบนแผ่นหินอ่อนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง ๓๐ เซนติเมตร ในแผ่นศิลาที่มีทั้งรูปกลมและรูปไข่ประดับบนกำแพงพระวิหารพุทธไสยาสน์ และที่ศาลารายเล็กปลูกติดกับกำแพงแก้วหน้าพระอุโบสถมีตำรายาต่างๆ รวบรวมรายนามเพื่อเป็นวิทยาทานแก่พสกนิกรที่จะได้นำไปใช้ประโยชน์ในการรักษาและเป็นการอนุรักษ์ตำรายาไทยมิให้สูญสิ้นไป

สมัยรัชกาลที่ 4

(พ.ศ.....)

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ในยุคที่ประเทศไทยได้เริ่มเปลี่ยนแปลงปรับปรุงเข้าสู่ยุคใหม่อย่างกว้างขวาง โดยหันมามุ่งพัฒนาตามอย่างวัฒนธรรมตะวันตก เป็นยุคแห่งการเปิดประเทศ เปิดประตูการค้าครั้งใหญ่ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ คาดว่าการแพทย์ตะวันตกที่เริ่มเข้ามาในปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้รับการสนับสนุนในรัชกาลที่ ๔ นี้ เช่น ในด้านการสูติกรรมแบบตะวันตก แต่ไม่สามารถชักจูงให้ราษฎรเปลี่ยนความนิยมได้ เพราะการรักษาพยาบาลแผนไทยเป็นจารีตประเพณีและวัฒนธรรมที่สืบเนื่องกันมาจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตคนไทย

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ นี้เองได้มีชาวต่างประเทศผู้มีบทบาทสำคัญในทางการแพทย์แผนใหม่อีกท่านหนึ่ง คือ ..... (Samuel Reynolds House) หรือที่คนไทยรู้จักในชื่อ “หมอมหา” ในด้านการบำบัดรักษาโรค หมอมหาส์ได้เปิดโอสถศาลาขึ้น ณ ที่ทำการเดิมของหมอบรัดเลย์ ในช่วงระยะเวลา ๑๘ เดือนแรกได้มีผู้ป่วยมารับการรักษากว่า ๓,๐๐๐ ราย และเขายังเป็นศัลยแพทย์ที่ใช้อีเธอร์ในการผ่าตัดเป็นครั้งแรกในประเทศไทย หรืออาจเป็นครั้งแรกของทวีปเอเชีย (หลังจากที่ได้เริ่มมีการใช้อีเธอร์ในทางศัลยกรรมเกิดขึ้นในวงการแพทย์ของโลกเพียง ๒ ปีเท่านั้น)

ในด้านการป้องกันโรคติดต่อ หมอเฮาส์ได้มีบทบาทสำคัญในการควบคุมอหิวาตกโรค ซึ่งระบาดครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ (ตรงกับการระบาดทั่วโลกครั้งที่ ๒) มีคนตายทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียงไม่น้อยกว่า ๔๐,๐๐๐ คน ภายหลังหมอเฮาส์ได้เขียนรายงานพิมพ์เผยแพร่ในสหรัฐอเมริกาฉบับหนึ่ง (พ.ศ. ๒๔๐๘) เกี่ยวกับการบำบัดผู้ป่วยอหิวาตกโรคในสมัยนั้น สรุปว่า การใช้ทิงเจอร์การบูรผสมน้ำให้ผู้ป่วยดื่มบ่อยๆ นั้นได้ผลดีมาก และผู้ป่วยที่ได้รับการบำบัดวิธีนี้ ไม่มีใครตายเลย

ต่อมากิจการแพทย์แผนตะวันตกของพวกมิชชันนารีคณะเพรสไบทีเรียนก็ขยายตัวออกสู่ภูมิภาค โดยสาขาแรกเริ่มขึ้นที่จังหวัดเพชรบุรี ในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ นำโดย..... (S.G. McFarland) จนที่สุดสามารถก่อตั้งโรงพยาบาลได้สำเร็จ นับว่าเป็นโรงพยาบาลแผนตะวันตกแห่งแรกในประเทศไทย(เปิดทำการก่อนโรงพยาบาลศิริราช ๘ ปี)

การแพทย์และการสาธารณสุขภูมิภาคของพวกมิชชันนารีที่สำคัญอีกแห่งคือ ที่จังหวัดเชียงใหม่ โดย**ศาสตราจารย์แดเนียล แมคกิลวารี** (Daniel McGilvary) ลูกเขยของหมอบรัดเลย์ ศาสตราจารย์ผู้นี้แม้มิใช่แพทย์อาชีพแต่ก็ได้วางรากฐานการแพทย์ของมิชชันนารีขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๐ จนพัฒนามาเป็น**โรงพยาบาลแมคคอร์มิค** ที่สำคัญเขาได้ริเริ่มงานควบคุมไข้มาลาเรียทางภาคเหนือได้ก่อนที่จะมีการค้นพบทางวิชาการเกี่ยวกับการแพร่เชื้อของมาลาเรีย เกือบ ๓๐ ปี

ในสมัยดังกล่าวนี้ ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่จะนิยมการแพทย์ตะวันตก แต่สำหรับราษฎรโดยทั่วไปแล้วยังนิยมใช้การแพทย์แผนไทยในการรักษาความเจ็บไข้ได้ป่วยอยู่

พบหลักฐานทางเอกสารในสมัยรัชกาลที่ ๔ ว่ามีข้าราชการในฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ ข้าราชการฝ่ายวังหน้า ที่เกี่ยวกับการแพทย์ ได้แก่ ข้าราชการในกรมหมอ กรมหมอยา กรมหมอนวด กรมหมอกุมาร กรมหมอยาตา หมอฝรั่ง ดังนี้

๑. ....

พระยาประเสริฐสุศาสตร์ธำรง

จางวาง

พระยาประสิทธิ์วิทยา

จางวาง

พระศรีมโหสถ

เจ้ากรมแพทยาหน้า

พระศรีศักดิ์ิราช

เจ้ากรมแพทยาหลัง

หลวงรัตนแพทยา

ปลัดจางวาง

หลวงประเทศแพทยา

ปลัดจางวาง

หลวงจินดาโอสถ

เจ้ากรม

๒๓. ....

หลวงทิพรักษา

เจ้ากรม

หลวงวิเศษโสด

เจ้ากรม

ขุนราชโสด

ปลัดกรม

ขุนประเสริฐโสด

ปลัดกรม

ขุนเทวโสด

ปลัดกรม

ขุนเทพโสด

ปลัดกรม

ขุนอุดมโสด

ปลัดกรม

ขุนมณีโสด

ปลัดกรม

๓. ....

พระวรวงศ์รักษา

จางวาง

หลวงสัมพาหแพทย์

ปลัดจางวาง

หลวงสัมพาหภักดี

ปลัดจางวาง

หลวงประสาทวิจิตร

เจ้ากรมซ้าย

หลวงประสิทธิ์หัตถา

เจ้ากรมขวา

ขุนวาทาพินาศ

ปลัดกรมขวา

ขุนศรีสัมพาห

ปลัดกรมซ้าย

๔. ....

พระกุมารานุรักษ์

จางวาง

หลวงสิทธิ कुमार

เจ้ากรม

๕. ....

ขุนประสาทไฉยเนตร

เจ้ากรม

ขุนวิเศษไฉยนา

เจ้ากรม

หมื่นแผ้วไฉยนา

ปลัดกรมขวา

หมื่นเทวภิเนตร

ปลัดกรมซ้าย

๖. ....

ขุนชำนาญกระบี่พิศมภ์ เจ้ากรมขวา

ขุนสนิทเวทยา เจ้ากรมซ้าย

หมื่นเมธีวิทยา ปลัดกรมขวา

หมื่นชำนาญเมธีเวทยา ปลัดกรมซ้าย

จะเห็นได้ว่า ในรัชกาลที่ ๔ เริ่มมีการตั้งหมอฝรั่งเป็นหมอหลวงในราชสำนักมีบรรดาศักดิ์อย่างเป็นทางการเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง

สมัยรัชกาลที่ 5

(พ.ศ.....)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงเห็นว่าบรรดาคัมภีร์แพทย์แผนโบราณและตำรายาพื้นบ้านของไทย ซึ่งได้ศึกษาเล่าเรียนคัดลอกต่อกันมาด้วยความเพียรพยายามในหมู่แพทย์และผู้ที่มีสนใจ มีคุณประโยชน์ยิ่ง แต่ต้นฉบับตำราและพระตำราหลวงที่ได้สร้างขึ้นและได้ใช้สืบทอดกันมายาวนานนั้นสูญหายไปบ้าง พระองค์ทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องทำนุบำรุงพระคัมภีร์แพทย์ให้ปรากฏไว้เป็นหลักฐานและเผยแพร่ต่อไปในภายภาคหน้า ในพุทธศักราช ๒๔๑๓ หลังจากเสด็จขึ้นครองราชสมบัติเพียง ๒ ปีได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมคณะแพทย์หลวง จัดหารวบรวมคัมภีร์แพทย์ในที่ต่างๆ มาตรวจสอบชำระให้ตรงกันกับฉบับดั้งเดิม ในการนี้ได้ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการแพทย์หลวงขึ้นมาชุดหนึ่งประกอบด้วย “.....” จางวางแพทย์ ร่วมกับ “พระยาอมรศาสตร์ประสิทธิ์ศิลป์ หลวงกุมารเวช หลวงกุมารแพทย์ ขุนกุมารประเสริฐ ขุนกุมารประสิทธิ์” และ “ขุนเทพกุมาร” เป็นต้น ให้ช่วยกันตรวจสอบชำระคัมภีร์แพทย์ทั้งหมดให้ถูกต้องมีหลักฐานจดบันทึกไว้ในหอหลวง เพื่อให้ใช้บำบัดโรคภัยไข้เจ็บแก่มหาชน คณะกรรมการชุดนี้ได้ตรวจสอบชำระ เห็นถูกต้องแล้วจึงส่งมอบให้กรมพระอภัยมณี ในการนี้ “.....” จางวางกรมพระอภัยมณี “หลวงสารประเสริฐ” และ “ขุนนิมิตรอักษร” ชำระตรวจอักษรถูกต้องแล้วจัดกรมหมื่นกรมราชบัณฑิตเขียนอักษรขอมเส้นทอง กรมพระอภัยมณีชูปอักษรไทยเส้นหรรดาส่งขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อเป็นส่วนพระราชกุศลเป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศและเป็นสมบัติของแผ่นดินสืบไป

คัมภีร์ที่ชำระแล้วเหล่านี้รวมเรียกว่า “เวชศาสตร์ฉบับหลวง” ซึ่งเป็นที่มาของตำราแพทยศาสตร์
สงเคราะห์ ที่เป็นตำราหลักในการศึกษาเล่าเรียนของแผนไทยในยุคต่อมากะทั่งถึงปัจจุบัน

ความเป็นมาดังกล่าว สะท้อนให้เห็นพระราชวิจารณ์อันสุขุมคัมภีรภาพของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เป็น “สมเด็จพระปิยมหาราช” ของพสกนิกรชาวไทย พระองค์ทรงเห็นคุณค่า
ของภูมิปัญญาดั้งเดิมอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรม มรดกล้ำค่าด้านเวชกรรมและเภสัชกรรมส่วนนี้มีที่มาจาก
หลายกระแสซึ่งสืบทอดผ่านมาหลายยุคหลายสมัย จนกระทั่งตกผลึกเป็นภูมิปัญญาไทยและเป็นมรดก
ทางวัฒนธรรมของชาติ นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานเอกสารแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงห่วงใยว่าวิชาการด้านนี้
จะสูญสิ้น หากชนรุ่นหลังไม่เข้าใจถึงคุณค่าและหันไปรับอิทธิพลการแพทย์แผนตะวันตกแต่อย่างเดียว กระแส
พระราชดำริว่าด้วยเรื่อง “หมอไทยและยาไทย” ปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพลงวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๐๙ พ.ศ. ๒๔๓๓ ข้อความว่า

แต่เดิมมา ตำรายาและคัมภีร์แพทย์แผนโบราณของไทย ส่วนใหญ่จารเป็นอักษรขอม ภาษาบาลีและภาษาไทย ใช้
อ่านและจดจำกันเช่นเดียวกับคัมภีร์เทศน์ธรรมะต่างๆในโบราณ สำหรับในราชสำนักสยามแต่โบราณนั้น ขึ้นชื่อว่า
“.....” หรือ “.....” ก็คือตำราแพทย์ของราชสำนักนั่นเอง พระตำราหลวงเหล่านี้ถือ
เป็นของศักดิ์สิทธิ์ เจ้านายส่วนใหญ่ก็เป็นแพทย์ พระมหากษัตริย์ไทยจึงทรงมีพระคลังยาและคลังพระตำรา มีชื่อเรียกว่า “คลัง
พระตำราข้างพระที่” เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าระดับราชสำนักหรือใช้กันในหมู่แพทย์หลวงโดยมาก เข้าใจว่าเป็นเช่นนี้มาตั้งแต่
สมัยกรุงอยุธยาสืบเนื่องมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

นับว่าสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นสมัยที่มีการอัญเชิญประวัติคัมภีร์แพทย์ อันเป็นตำราไทยหลายสมัยที่ใช้ต่อกันมาและอยู่
กระจัดกระจายตามที่ต่างๆ มารวมกัน มีการตรวจสอบให้ตรงกับของดั้งเดิมและมีหลักฐานฉบับที่กไว้ในหอพระสมุดหลวง
พระคัมภีร์แพทย์ของอาจารย์แต่ละท่านมักกล่าวถึงอาการของโรค วิธีรักษา ตำรายาที่จะต้องใช้และสรรพคุณยาไว้พร้อมมูล
แม้จะมีการกล่าวซ้ำกันบ้างแต่ก็คนละทัศนะซึ่งก็มีจุดมุ่งหมายปลายทางเดียวกัน เช่น พระคัมภีร์ประถมจินดากล่าวถึงการ
ปฏิสนธิของทารก การเกิดโลหิตระดูสตรี กำเนิดโรคกุมารและยารักษา พระคัมภีร์ตักกศีลากล่าวถึงบรรดาไข้พิษทั้งปวง พระ
คัมภีร์กษัยกล่าวถึงโรคกษัย ๒๖ ประการ เป็นต้น นอกจากนี้.....ซึ่งทรงเป็นหมอหลวงและยัง
ทรงกำกับกรมหมอหลวง ทรงเอาพระทัยใส่ในเรื่องเสาะแสวงหาตำรายาดีอยู่เสมอทั้งยาไทยและยาฝรั่ง ได้คัดเลือกตำรายา
ที่ว่าดีรวมไว้เรียกว่า .....

ในรัชสมัยนี้วิชาแพทย์แผนไทย ได้รับการฟื้นฟูและสนับสนุนอย่างเต็มที่ มีการสอนและฝึกหัดวิชา แพทย์แผนไทยใน.....(กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ) ซึ่งอาจ กล่าวได้ว่าเป็นโรงเรียนแพทย์ที่เกิดก่อนโรงเรียนแพทยากรในโรงพยาบาลศิริราชเสียอีก ถึงแม้ว่ายุคนี้จะ ได้รับอิทธิพลจากการแพทย์ตะวันตกมากขึ้นทุกที แต่คนไทยก็ยังนิยมหมอไทยและกลัวหมอฝรั่ง แม้ว่าใน เวลาต่อมาจะมีการสร้างโรงพยาบาลศิริราช ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ สำหรับรักษาประชาชนทั่วไป แต่ก็ต้อง ออกอุบายรวมทั้งแจกจ่ายเงินทองและสิ่งของเพื่อชักชวนให้ไปโรงพยาบาลหลังจากโรงพยาบาลศิริราชได้ จัดตั้งขึ้นเป็นเวลา ๒ ปี เกิดปัญหาเนื่องจากขาดแคลนผู้ที่จะทำหน้าที่แพทย์ ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ พระ เจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงตั้งโรงเรียนฝึกหัดแพทย์ขึ้น (ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้ ยกขึ้นเป็นโรงเรียนราชแพทยาลัย) หลักสูตรการเรียนมีกำหนด ๓ ปี ระยะเวลาการเรียนและการบริการมีทั้ง แพทย์ฝรั่งซึ่งให้การรักษาพยาบาลตามแบบอย่างตะวันตกและแพทย์ไทยที่ใช้ยาไทยรักษาโรคโดยให้การ รักษาควบคู่กันไปตามความสมัครใจของผู้ป่วยที่จะเลือกรับบริการได้ตามใจชอบ เหตุผลที่เอาการแพทย์ไทย มารวมด้วยนั้น กล่าวว่าเป็นเพราะแพทย์ตะวันตกหายากจึงเอาแพทย์ไทยมาประจำที่โรงพยาบาลด้วย เมื่อ เปิดโรงเรียนแพทย์ขึ้นจึงมีการเปิดสอนการแพทย์ทั้ง ๒ แผนควบคู่กันไป

หมอไทยในโรงพยาบาลศิริราช
หมอไทยในโรงเรียนแพทย์